

Csabay Károly és Vajda Erik egy levélváltás erejéig gondolatokat cseréltek az Általános Tárgyszójegyzék tervéről. A levélváltás érdekes lehet a TMT olvasóinak, ezért közreadjuk. – A szerk.

Csabay Károly–Vajda Erik

Levélváltás az Általános Tárgyszójegyzékről

Bevezetés, előzmények Csabay Károlytól

Tolkien hatalmas regényét, a Gyűrűk Urát ketten fordították: Réz Ádám és Göncz Árpád. A mai köztársasági elnök, az akkori fordítótárs így ír a könyv előszavában:

„E könyv fordítását nem én kezdtem: Réz Ádám már az első fele táján járt, mikor a betegség, majd a halál lefogta a kezét. Szomorú s nehéz kötelesség volt átvennem tőle a befejezetlen munkát, de egyben könnyebbség is: ő már megütötte – magyarul – azt az alaphangot, amit csak megőriznem kellett, s elvégezte a legnehezebbet, amit csak át kellett vennem; megteremtette – magyarul – a nevek javarészét, s azt a környezetet, azt a mesebeli történelmet, tájat, azokat a mesebeli nyelveket, amelyeket a tudós és mesélő kedvű szerző olyan szeretettel alapoossággal magyaráz, jegyzetel műve függelékeiben. Amelyeket szintén Réz Ádám ültetett át magyarra.”

Amikor az általános tárgyszójegyzékkel kapcsolatos alábbi írásokat (leveletem, Vajda Erik válaszlevelét és viszonzválaszomat) az olvasó elé tárom, hasonló köszönetet kell mondanom Vajda Eriknek. Levelével az általános tárgyszójegyzék témakörben megteremtette a későbbi hivatkozási pontokat, definiálta a vita nyelvezetét, „elvégezte a legnehezebbet”. A párhuzam természetesen ennyi és nem több: szívből kívánok Vajda Eriknek erőt, jó egészséget.

Levelének előzménye egy rövid beszélgetés, mellyel Erik egy MKE elnökségi ülést megelőzően tisztelt meg. Vázolgattam neki az általános tárgy-

szójegyzékkel kapcsolatos elképzeléseimet, neki kevés ideje volt, mert néhány nappal később hosszú külföldi tartózkodásra indult.

„Írd le! – javasolta – igyekszem Srí Lankából válaszolni.”

És sebtiben papírra vettem kérdéseimet, melyeket akkor érintettünk, ő erre a kis vázlatra válaszolt gondolatgazdag, tartalmas levelével. Íme az én levellem:

Az első levél – Csabay Károlytól Vajda Eriknek

Kedves Erik!

Kérek, vedd úgy, hogy ez a levél egy magánlevél. Mégis, ha ezen keretek között is, engedd meg, hogy dióhéjban kifejtsem néhány elképzelésemet, kérdésemet.

Első helyen szerepel az az elvem, hogy *Általános Tárgyszójegyzék* címen nem lezárt rendszert kívánok adni a könyvtárszakmának, hanem egy organikus, változni képes rendszert. Olyan rendszert, amely magasabban (az általános felé) ugyanúgy működik – a maga univerzumában –, mint lejjebb (a speciális felé).

Van a rendszerrel kapcsolatban néhány vitatott kérdés. Így

a) az, hogy milyen relációk kerüljenek a tárgyszavak közé?

➤ az én véleményem az, hogy LÁSD és LÁSD MÉG relációkon kívül más kapcsolat (mint a BROADER TERM, NORROWER TERM) ne legyen az objektumok között;

- b) alulról fölfelé vagy fölülről lefelé építkezzünk?
- az én véleményem az, hogy alulról fölfelé: speciális szaktezauruszok anyagából kiindulva összevonások és értelmezők alkalmazásával az általános felé haladva kell építkezni, megengedve, hogy egyes specifikumok beléptetése esetleg későbbre maradjon,
 - elképzelésem szerint a globális források (a Library of Congress tárgyszójegyzéke, a német Schlagwort Normdatei, az ETO főtáblázat) a lektori szakaszban kapnának szerepet;
- c) szerepeljenek-e szakcsoportszámok?
- *nem tudom*. Valóban nagyon hasznos lenne szakrendi számozás megjelenítése, a megoldás azonban annyi technikai nehézséget vet föl, hogy végül is úgy gondolom, mellőzni kell. Féltő, hogy kialakul egy párhuzamos ETO, ami fölösleges. Elképzelhető, hogy szakcsoportszám beépítése csak bizonyos szint alatt (megfelelően szakosodott szinten) indokolt.

Kedves Erik! Köszönöm fáradozásodat – úgy az eddigieket, mint az ez után remélteteket – az ügy érdekében. Válaszodat, segítségédet várva

tisztelettel üdvözöl:

Budapest, 1995. július 6.

Csabay Károly

Vajda Erik levele Csabay Károlynak

Kedves Károly!

Először is elnézésedet kérem, hogy csak ilyen hosszú idő után reagálok az általános tárgyszójegyzék (a továbbiakban ÁTJ) tárgyában írt, rövid beszélgetésünket követő leveledre. Mentségemül szeretnék arra hivatkozni, hogy itteni projektem nagyon leköt, néha még szabadidőmet is, emellett pedig jó néhány egyéb olyan „otthoni” munkát is magammal hoztam, aminek kénytelen voltam prioritást adni. Most pótolom mulasztásomat, ha – akár az eltelt időt, akár a tartalmat figyelembe véve – hasznát tudod venni alábbi gondolataimnak.

A dolog azzal kezdődik, hogy leveled az ÁTJ létrehozásának szükségességéből indul ki. Ami engem illet, nem vagyok biztos benne, hogy ez szükséges, helyesebben úgy vélem, hogy az ÁTJ-t létrehozni csak akkor szabad, és csak akkor lehet tudni, hogy milyennek kell lennie, ha tudjuk, hogy

- a) Kik fogják használni (értsd milyen – rendeltetésű, gyűjtőkörű – könyvtárak, tájékoztatási intézmények, esetleg hálózatok [hálózatok a mai, nem pedig a régi adminisztratív értelmezésben] és ezek milyen használói)?

- b) Mire fogják használni (no persze nyilván indexelésre és információkeresésre, de) ki által, milyen célból végzett információkeresésre, és – ettől nem függetlenül – milyen dokumentumok, információk indexelésére/keresésére (elnézést, de utálom, és nem használom a szép magyar „visszakeresés” terminust)?

- c) A könyvtárak és tájékoztatási intézmények, illetve különféle kategóriák az általuk kiválasztott és használt információkereső nyelvek (osztályozó rendszerek, tezauruszok, tárgyszójegyzékek, szabad tárgyszavak, illetve ezek kombinációja) helyett, vagy mellett lennének az ÁTJ használói?

- d) Egyáltalán az LC Subject Headings vagy Sears List of Subject Headings, vagy az Allgemeines Schlagwortverzeichnis (Schlagwort Normdatei) létén, továbbá kiváló barátunk, *Horváth Tibor* és tanítványainak iniciatíváján, ill. – újabban, rossz nyelvek szerint – *Mader Béla* PICA/HUNGARY elképzelésén kívül mi a csuda indokolja az ÁTJ létrehozását? Volt a vélt – és remélhetően nem titkos – célokra vonatkozóan valami felmérés a jövőbeni „célba vett használók” (target users) körében?

Mindezeket nem azért nyargalászom, mert „l' art pour l' art” bántani akarom az ÁTJ-t, hanem mert

- meggyőződéseim szerint csak azt szabad csinálnunk szerény anyagi és szellemi eszközeinkből, amire szükség van, sőt nagy szükség van;

- és ami még fontosabb: a „hogyan”-ra vonatkozó kérdések, köztük a leveledben említett kérdések többségére nem lehet „kinek”, „mire”, „mi célból” nélkül válaszolni.

Ezek után nem lenne szabad állításaidra és kérdéseidre reagálnom. Ezt szegényesen mégis megkísérlem, minduntalan – kényszerűségből – visszautalva a fentiekre.

- a) Ami a nem lezárt rendszerre vonatkozik, az természetes. Még nem volt és nem lehet a világon (ideértve *Aristotelest*, *Bacont*, *Linnét*, *Lamarckot*, *Deweyt* stb.) olyan osztályozás, nomenklatura stb., amely lezárható lett volna – legfeljebb az alkotók hitték úgy. Mindez hatványozottan vonatkozik a természetes nyelvre épülő információkereső nyelvekre. Örülök, hogy Te is így vélekedsz.

- b) A relációk. Itt nem arról van szó, hogy milyen relációk kerüljenek a megálmodott vagy megálmodandó rendszerbe, hanem hogy a ténylegesen (fogalmilag) létező relációkat milyen esetben és milyen aggregáltságban mutassa ki a rendszer. Ugyanis nyilvánvaló, hogy a „lásd” reláció (utaló) azonos az egyik tezauruszrelációval (USE/USED FOR, még ha igazság szerint lenne is „lásd és”, ill. „lásd vagy” változata), a

„lásd még” pedig csak a magasabb aggregáltsági fok, hiszen már a „BROADER TERM”, „NARROWER TERM” relációk is összevonják, ha úgy tetszik, összemossák egyfelől a „BROADER TERM GENERIC” és a „BROADER TERM-PARTITIVE”, másfelől a „NARROWER TERM SPECIFIC” és a „NARROWER TERM PARTITIVE” relációkat, nem is szólva a „RELATED TERM” néven összekutyult sokféle relációról. Azt viszont, hogy a további összevonás által előidézett fogalomkezelési veszteség megengedhető-e vagy nem, megint csak nem lehet az ÁTJ-vel kapcsolatos fent említett alapok tisztázása nélkül megítélni.

c) Az alulról fölfelé vagy fordítva építkezést illetően (ha nem is szenvedhetem e kifejezéseket), nincs általános ellenvetésem az elképzeléssel szemben, de

➢ nem nagyon tudom realizálni, hogy a [speciális] vagyis szaktezauruszokból (vajon van-e minden területről, és egyenszilárdságúak-e) hogy lesz ÁTJ; az „összevonások” a gyakorlatban a fogalmi hierarchia egy esetenként meghatározandó fokán való megállást jelentenek, no de melyik ismeretágban melyik fokon kell megállni (persze ez a céltól és a használóktól függ, lásd bevezető gondolataimat);

➢ az idegen nyelvű források használata és beillesztése rendkívül nehézkes, az ETO „másról szól” (eltérő rendeltetés és szerkezet), csak nagy elemző munka árán tehető alkalmas forrássá.

d) A szakcsoportszámok (szisztematika) használata sokadrangú kérdés. Erre sem lehet (lásd a bevezetőt) sterilén válaszolni, de ha lesz ÁTJ, és lesznek használói, azoknak a szakcsoportokba sorolt tárgyszavak (és nem a szakcsoportszámok) ugyanolyan fontosak lesznek (lennének), mint a tezauruszok használóinak a szakcsoportos rész („mit csináljak, ha betűrendes részben sem tárgyszóként, sem „lásd” utalóként nem találok a keresett kifejezést [fogalmat] – megnézem, hogy mi van helyette a szakcsoportban”). Ebből még nem lenne „új ETO”.

Befejezésül: ha már ÁTJ, akkor miért nem OSZTAURUSZ (legalábbis a fogalmi anyaga, ha nem is jelzetei)?

Kedves Károly, ezúttal ennyi telt tőlem. Ha nagyon negatív lettem volna (nem hiszem, hogy az lennék, csak a célt nem látva nehezen tudok az útról beszélni), vagy ha elragadott volna a hév, ne haragudj. E pár oldallal belátásod szerint jársz el, bárkinek megmutatható, cáfolattal együtt közreadható, bár persze nyersebb és sommásabb, mint egy publikációnak lennie kellene. Október közepétől december 1-jéig vagyok otthon, utána még az

utolsó 4 és fél hónapra megint távol. Ha közben megkeresel, rendelkezésedre állok.

Szívélyes üdvözléssel:

Vajda Erik

Ui.: Ugye, nem kell hangsúlyoznom, hogy a fentiek egyéni véleményemet jelentik; sem az OMIKK és még kevésbé az MKE véleményét (az utóbbinak – hál’ istennek – úgyszincs hivatalos, egységes véleménye).

Csabay Károly megjegyzései Vajda Erik leveléhez

„Kik fogják használni?” – kérdezi Vajda Erik. Nos.

Elsősorban azon könyvtárak számára nyújthat segítséget az ÁTJ mint *metodológia*, melyek egymással adatcsere-viszonyban állanak.

Itt elsők között kell gondolni a nemzeti könyvtár(ak) és a központi szolgáltatásokat igénybe vevő közművelődési (megyei, városi, települési) könyvtárak viszonylatára. Legyen e kapcsolat hagyományos (bonyolódják tehát hagyományos hordozók igénybevételével) vagy legyen elektronikus (azaz CD-n vagy „dróton”), az átvevő könyvtár számára mindenképpen támpontot nyújt a tartalmi feltárás elvégzésében. Az ÁTJ bizonyos szinten lezárul a központi szolgáltatónál, az átvevő intézmény pedig *ugyanennek* az ÁTJ-nek – mint filozófiának – a felhasználásával folytatja a tartalmi feltárást: finomítja az osztályozást.

A könyvtárosok számára az eljárás bizonyára nem lesz idegen: hasonlóképpen jártak el eddig is az akceptor könyvtárak munkatársai, amikor központi cédulaellátással érkező *raktári szakjelzetet, Cutter-számot* vagy éppenséggel az *ÜK-tárgyszót* használták fel munkájuk során.

Legfontosabb nyertesei ugyanakkor az ÁTJ elkészülte után a *könyvtárhasználók* lesznek a folyamatnak. Lássunk néhány példát a közkedvelt MANCI tárgyszavai közül:

- szolgáltatás v. szolgáltatások,
- szolgáltatások felhasználása v. szolgáltatások használata,
- szofterválasztás v. szoftver kiválasztás.

Igen – mondja Vajda Erik – minden tezurikus rendszer ismeri a szinonimákat és kezeli is őket „lásd”-olással, letiltással. Mindenképpen hasznos ugyanakkor a szakma számára, hogyha az itt szükséges döntések meghozatalának van egy országos központja. (Félreértés ne essék! Nem *egyetlen* központra gondolok. Minden szakterület számára kellene egy, a terület tárgyszavaiért – osztályozási filozófiájáért – felelős központ.)

Itt azt kell tehát elképzelnünk, hogy egy országos hálózaton keres valaki egy témát. Minden olyan könyvtárban az országnak, ahol a könyvtár az adott témát ugyanolyan mélységben tárja föl, a releváns tárgyszónak formailag pontosan ugyanolyannak kell lennie, és tartalmilag pedig megközelítőleg ugyanazt a kört kell lefednie. *Úgy kell tehát érezze magát a felhasználó, mintha egyetlen gyűjteményben keresne.*

Az ÁTJ egyszersmind nagyon alkalmas a tárgyszóelgépelés valószínűségének a csökkentésére.

„Mire fogják használni?” – ez Erik következő kérdése.

Miközben a „kik fogják használni?” kérdésre igyekeztem válaszolni – hogy tudniillik az egymással valamilyen formában adatcsere-viszonyban álló könyvtárak, valamint a könyvtárhasználók – szép csöndben átsiklottam a „mire fogják használni?” kérdésre is, hiszen e kettő elválaszthatatlan egymástól.

Az itt megfogalmazott finomító pontokkal – „Ki által, mely célból...”, „milyen dokumentumok...” –, bevallom, nem számoltam. És azt hiszem, nem feladatuk az ÁTJ készítőinek, hogy ezeket a köröket meghatározzák. Az egyes szakterületeknek meglehetnek a maguk speciális dokumentumfajtái – olyanok, amelyek nekünk most eszünkbe sem jutnak. Kösse meg talán most a KMK – vagy bárki, aki az ÁTJ kialakításán munkálkodik – saját kezét előre azzal, hogy dokumentumfajtaikat sorol fel? Szerintem ne.

„A könyvtárak... az általuk kiválasztott... információkereső nyelvek... helyett vagy mellett lennének az ÁTJ használói?”

A legfontosabb kérdésekhez értünk. Amikor az ember rendszerező lépésre szánja el magát, mindig olyan globális rendszeret törekszik alkotni, amelyből a meglévő és tapasztalt esetek (faktumok) kihullanak, mint specialitások. *Bolyai* elmélete a *nem euklideszi* geometriáról azért zseniális, mert az *euklideszi* geometria mint a lehetséges egyik nem euklideszi pottyán ki belőle, mégpedig mint a nulla görbületű eset.

A való élet ugyanakkor bonyolultabb, mint a nemeuklideszis viszonya a nagy görög évezredek tanításához. Amikor globalizálunk, vagy átfogó gyakorlatot kísérelünk megteremteni, akkor meg kell alkudnunk. A nyelvész tudja: vannak szabályok, és vannak kivételek. *A kivételek mindig taxatív felsorolhatóak.* Ha nem így lenne, őrájuk is szabály vonatkozna. Mindenki találkozott már az erős (szabálytalan) ragozású igék táblázataival.

Nos, esetünkben a törekvés nyilván az, hogy az ÁTJ úgy fedje le napjaink élő osztályozási rendszereit, hogy azok az ÁTJ alrendszerüként kvázi változatlan formában játszassák tovább jelenlegi szerepüket. Számolni kell ugyanakkor azzal, hogy

lesz – lehetőleg minél kisebb számban – kivétel. Ezek a kivételek létszámban felsorolandók, és az adott nappal le is zárandók. Ez azt jelenti, hogy a globális rendszer *nem termelhet újabb kivételeket.* Hogy fenti példánkhoz még egy gondolat erejéig visszatérjünk: amikor az *algorithm* szó megjelent az angol nyelvben, mint minden főnév, ő is potenciális igeiként jelentkezett. Az viszont biztos, hogy ha valaki igeiként használja, semmiképp sem használhatja szabálytalan ragozású igeiként.

A levélnek van még egy c) pontja, Erik ott tér rá az építkezés irányának kérdéseire, illetve arra, hogy az egyes horizontális határvonalakat hol lehet megvonni. Előrevonnám, mert ide kívánczik. Az első, ami mellett állást foglalnék, az, hogy *alulról fölfelé kell* építkezni. Úgy képezem, hogy a szakterületek szakkönyvtárai készítenék el a központi elvekhez és formai követelményekhez igazodva saját szaktezauruszaikat. Ezek egyszersmind saját későbbi tartalmi feltáró munkájuk segédesszékéi maradnak, másfelől az ÁTJ kialakításának további szakaszaiban a szerkezet változatlanul hagyása mellett az alacsonyabb hierarchiaszint (interdiszciplináris területek) tezauruszai. Egy ilyen építkező lépést úgy kell elképzelnünk, hogy alapvetően *elhagyásokkal*, globalizálással, összevonásokkal, ahol szükséges, ott a specifikumok felé való esetleges továbbirányítással dolgozik. Egy-egy ilyen összefésülő fázis eredményeképpen már olyan jegyzék áll elő, amelyet a *tulajdonképpen ÁTJ*-nek lehet tekinteni. A magyar könyvtárügy jövőjéről szóló javaslatok (vö. *Csurgay-bizottság*) nagy elosztó és továbbosztó rendszerében gondolkodnak. A tulajdonképpen bázis-ÁTJ e központi elosztó könyvtárak munkaeszköze lenne.

Külföldi tárgyszójegyzékek lefordítása bizonyosan nem vezet eredményre – nem hiszem, hogy e kérdésben egyet ne értenénk. A már egyszer elővételezett későbbi c) pontban szó van erről, itt sietek leszögezni, hogy ezeknek a forrásoknak – ideértve az ETO-t is – *csak ellenőrző* szerepük lehet az ÁTJ kialakításának munkálataiban.

E ponthoz tartozik egy másik, talán fontosabb véleményem; úgy gondolom, hogy amikor *Puskás Tivadar* a telefonközpont sikerén fáradozott, nem állt mögötte egy népszavazás eredménye, hogy teszem azt, a szavazójoggal rendelkező lakosság 69,31%-a szeretné a telefonközpont kialakítását. Ugyanígy azok, akik egy fontos cél elérésén munkálkodiknak, legyenek eléggé tudatában céljuk szükségességének, hogy ne kelljen egy felmérés lobogtatható eredménye mögé bújniuk öngazolásul.

Az elmondottakból remélem kitűnik, úgy vélem, hogy az ÁTJ-re szükség van, mégpedig nagy szükség van.

Egyetértünk Vajda Erikkel abban, hogy lezáró rendszert nem lehet létrehozni – ez jó.

Általános tárgyszójegyzéket kívánunk (kívánok?) készíteni, és ez effektíve megjelenésében mégiscsak az, amit a neve mond: tárgyszavak jegyzéke. Hogyha egy ilyen halmaz eléri a százezres elemszámot, bizonyos értelemben kezelhetlenné válik relációk nélkül. Csak formai egyenlőségre támaszkodni bizonyára nem lehet: ekkor semmi sem utal arra, hogy a *szoftverválasztás*, illetve a *szoftver kiválasztás* ugyanaz. A relációszerkezet megválasztása az ÁTJ munkálatainak alapkérdései közé tartozik. Úgy érzem, itt konkrét javaslatot tehetek: a TAPIR, az OPKM-ben alkalmazott pedagógiai tárgyszójegyzék formai szempontból megfelel az ÁTJ követelményeinek.

A TAPIR alkalmaz szakcsoportszámokat; nem gondolom azonban, hogy ezek akárcsak szerkezetük megőrzése tekintetében is alkalmasak lennének arra, hogy az ÁTJ részeivé váljanak. Vajda Erik „sokdrangú kérdésnek” minősíti ugyan a

problémát, annyit mégis megérdemel, hogy fölves-sük: a tulajdonképpeni ÁTJ mint jegyzék tartalmaz-e szakszámokat. Megelőlegezem: hogyha igen, csak nagyon durva bontásig, azon túl mindent a szakkönyvtáraknak engednék át. És, hogy e számok számítástechnikailag is kezelhetővé váljanak, az ÁTJ-számokat a finomító számoktól egy speciális jel, mondjuk a @ válassza el. Így pl.: egy 370@511.1 jelzetből a 370 az ÁTJ-szakszám, az 511.1 pedig a 370 által kijelölt szakterület saját szakszáma; semmi köze a számelmélethez.

Ami az elnevezést illeti, véleményem szerint az ÁTJ mint mozaikszó is jó, beilleszkedik abba a helyesírási környezetbe, amelyben használni fogják – kifejtve: *általános tárgyszójegyzék* pedig világos; a szakma, gondolom, máris elfogadta. Ennél maradnék.

Vajda Eriknek pedig a „legnehezebb elvégzéséért” újólaj mondok hálás köszönetet.

FELHÍVÁS

Az *Open Society Institute* támogatásával a szombathelyi **Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola (BDTF) Könyvtár-Informatikai Tanszéke (KIT)** és az **aberystwythi Walesi Egyetem Informatikai Tanszéke (DILS)** közös továbbképző tanfolyamot hirdet

Angol szaknyelvi ismeretek kommunikációs készségfejlesztéshez és online kereséshez címmel, melynek sikeres elvégzéséről a résztvevők tanúsítványt kapnak.

A tanfolyam programja:

1 hét nyelvi előkészítés
1996. június 10–14. Szombathely, BDTF–KIT
2 hét kommunikációs készségfejlesztés
és online keresés
1996. jún. 24–júl. 6. Aberystwyth, DILS
(Wales, U.K.)

A résztvevők utazási, ellátási költségeit az Open Society pályázatból nyert összeg fedezi. A Magyarországon belüli utazási költségek a résztvevőket terhelik.

A jelentkezés feltételei: Olyan könyvtári és informatikai munkakörben dolgozó szakemberek jelentkezését várjuk, akik már rendelkeznek középszintű angol nyelvtudással (nem feltétlenül nyelvvizsgálóval) és minimum 5 éves szakmai gyakorlattal.

Jelentkezni lehet amerikai típusú angol nyelvű önéletrajz és magyar nyelvű szakmai önéletrajz benyújtásával.

Beadási határidő: 1996. március 31.

A jelentkezők végső kiválasztása április folyamán, személyes beszélgetés útján történik.

Az elbírálás határideje: 1996. május 1.

Érdeklődni lehet a tanfolyam szervezőjénél a 94-313-892-es telefonon, a 94-312-248-as faxszámmon és az ategla@kit.bdtf.hu e-mail címen.

Téglási Ágnes
a tanfolyam szervezője